

O'zbek Xalq Maqollarining O'zbek Folklorshunosligida O'rganilishi

D. Ubaydullayeva¹, S. Qayumova²

Anatatsiya: Ushbu maqolada xalqimizning boy ma'naviy merosining ajralmas bir bo'lagi sifatida yashab kelayotgan maqollar va ularda kelib chiqishi aks etgan xalq hayoti va insoniy tuyg'ulari tasviri ko'rsatib o'tilgan.

Tayanch so'zlar va iboralar: Maqol, metal, masal, til, xalq og'zaki ijodi, ma'naviyat, adabiyot.

Maqollar xalq og'zaki ijodi mahsuli hisoblanadi. Maqollar shakliga ko'ra ixcham, ammo chuqur mazunga ega bo'lgan janrlardan biridir. Aytishimiz mumkinki, maqollarning vujudga kelishiga sabab, xalqning ko'p asrlar davomida, insonlarning hayotiy kuzatishlari, turli siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy tajribalariga asoslanganligini ko'ramiz. Shu uchun ham har bir maqolning mazmun- mohiyatida ko'p asrlik o'ziga xos tajriba va hayotiy tarbiyaviy ahamiyati aks etadi. Xalq maqollari uzoq yillar davomida turmush tajribalarida va turli xil sharoitlarda bir necha martalab sinovdan o'tgan. Har bir xalqning va har bir millatning o'ziga xos maqollari mavjuddir. Maqollar o'zgarmaydi, ya'ni har bir millatdagi maqollarning ham kelib chiqishi xalqning bir necha yillik tajribasi asosida yuzaga kelgan. Tarixiy manbalar va xalq orasida maqolar turli xil atamalar bilan nomlanib kelgan. Masalan : maqol, matal, naql, masal, zarbulmasal, hikmatli so'z, ibora va hakozi. Ilk maqollar qadim zamonlarda paydo bo'lgan. "Maqollarning paydo bo'lish sinoatlari ularning mazmunida yashiringan. Maqollarning ko'pchiligi insonlar orasidagi o'ylab chiqarish munosabatlari, urf-odatlar maydoniga kirib boradi va shu maydonning ajralmas qismiga aylanadi. Maqollardagi fikrning she'riy ifodasi Maqollardagi fikrning she'riy ifodasi voqelikning ongsiz-badiiy shaklidir". Maqolning mataldan farqi: "matal – nutqda emotsional baho uchun mavjud bo'lgan va bir qator o'xshash hayotiy hodisalarga nisbatan muqobillik tamoyiliga ko'ra qo'llaniluvchi umumqabul qilingan obrazli ifodadir. Agar maqol nutqni alohida mazmun, yangi bir butun xulosa bilan mustahkamlanayotgan bo'lsa, matal bir tugal fikr, xulosa ichiga to'laonli bir bo'lak sifatida kiritiladi". XX asrning oxirgi 30-yilida maqollarni tahlil qilishning yangi struktur semantik yondashuvi yuzaga keldi. Bu matn lingvistikasi va paremiologiya fan sohalarida taraqqiyoti bilan bog'liq. Ilmiy paremiologiyaning asoschilaridan biri G. L. Permyakovdir. Uning fikricha, "tugallanmagan fikr"ni ifodalovchi majoziy so'z oborotlariga matallar, "tugallangan fikr"ni shakllantiruvchi majoziy ma'noli gaplarga maqollar deyiladi. Turli xil xalqlarda maqollar turli xil ko'rinishlarga ega. O'zbeklarda maqol, tojiklarda « zarbulmasal », turklarda « ata so'zi » ruslarda esa « poslovitsa soz'lari bilan ataladi.

Mahmud qoshg'ariyning « Devonu lu'gatit turk asarida maqol so'zi « sav » atamasi bilan keladi. Alisher Navoiyning asarlarida aynan maqolni misol keltirganda « masal » atamasidan foydalangan. Nihoyat maqol atamasi asl mazmun jihatdan « so'z » tuhunchasiga bog'langan. Aytishimiz mumkinki, dunyodagi barcha xalqlar og'zaki ijodida maqolchilik rivojlangan bo'lib, u asosan shakli va mazmuni o'zaro bir biriga bog'liq. Ya'ni har bir maqolning qofiyadoshligi she'rga o'xshab ketsada ammo ma'no jihatdan yagona bir mavzuni qamrab oladi. O'zbek maqollari bilan shug'ullangan olimlarimizdan biri Mullo Bekjon Rahmon o'g'lidir. Mullo Bekjon Rahmon o'gli tomonidan 1923-yilda « O'bekcha otalar so'zi » nomli o'zbek tilidagi hikmatli so'zlar to'plami chiqqan. 1926 –yilda « O'zbek maqollari » to'plami Sherali Ro'zi tomonidan nashr qilingandir. Shu vaqtdan boshlab « maqol » atamasi janr sifatida keng yoyila boshladi. Shundan keyin, B. Karimov, Sh. Rizo, o. Azimov, H. Zarif, T. Mirzayev kabi ko'plab olimlar va ziyolilar xalq maqollarini to'plashga va o'rganish uchun juda faol ishtirok etdilar. Ayniqsa, 1987, 1988-yillarda ikki jildan iborat « O'zbek xalq maqollari » kitoblarning nashr qilinishi, bu sohaga juda katta e'tibor berilganini ta'kidlashimiz mumkin. Dono xalqimiz milliy madaniyatini, so'z boyligini maqollar orqali ham namoyon qiladi. Xalqimiz boy ma'naviy merosining ajralmas bir bo'lagi sifatida yashab kelayotgan maqol, matal va iboralarni o'rganish, ularda aks etgan xalq hayotini, insoniy tuyg'ular tasvirini ko'rsatish har doim dolzarb muammo bo'lib kelgan. Bu xususida Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimovning shunday fikrlari bor: "Ma'naviyati, o'z xalqining tarixini, uning madaniyatini chuqur bilish va tushunib yetishga suyangandagina qudratli kuchga aylanadi". O'zbek xalq maqollari, matallari va iboralarni o'rganish bugungi kunda nafaqat adabiyotshunoslik, tilshunoslikning ham oldida turgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Maqol va matallar, aforizmlar

kishilarning, ayniqsa yoshlarning ongini o'stiradi, ularni to'g'ri so'z, rostgo'y, mehnatsevar, mard, jasur, sabotli va matonatli bo'lishiga o'rgatadi, kishidagi eng insoniy fazilatlarini targ'ib etadi. Shuningdek, yozuvchi, shoirlar va notiqning so'z boyligini orttiradi, ularning asarlarini badiiy jihatdan g'oyat ta'sirli qiladi. Biz og'zaki so'zlashuvimizda juda ko'plab maqollarga murojaat qilamiz. Maqol xalqimizning yillar davomida shakllangan og'zaki nutqining namunasi hisoblanadi. "Maqol" atamasi arabcha qavlun - gapirmoq, aytmog' so'zidan olingan bo'lib, aytilib yuriladigan iboralarga nisbatan qo'llaniladi. O'zbek xalq maqollari tilimizda qoliplashgan holda namoyon bo'ladi. Maqollardagi so'zlarni boshqasi bilan almashtirish, biror so'zni qo'shish mumkin emas. Maqolga adabiy til nuqtayi nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligini ta'minlash uchun undan foydalanish har doim so'z

¹ Fardu Ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi

² Lingvistikada (ingliz tili) mutaxassiligi magistranti

san'atkorlarining diqqat markazida bo'lgan. Har bir tilning lug'at zahirasida murakkab o'ziga xos qoliqlar bo'ladi, ya'ni turg'un, nutqda tayyor holda qo'llaniladigan, bo'linmas oborotlar mavjud. Bular (ustasi farang) shaklidagi frazeologizm-idiomalar shaklidagi tarkibiy atamalar, har turli maqollar, matallar, "balandparvoz so'zlar", muallifning xalq hikmatli so'zlari, semiotika (belgilar haqidagi fan)da oson tafakkur qilinadigan odatiy gazeta va adabiy shtamplar va boshqalar. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Rabg'uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abdulg'ozil Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadriddin Ayniy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'.G'ulom va boshqa ko'plab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o'rganilsa, ularning tarkibida qanchadan –qancha maqollar borligini ko'ramiz. Folklorshunos va etnograf Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan 275 ga yaqin maqol va matallar keltirilgan. Bu o'rinda adabiyotimiz tarixida maqollar asosida yaratilgan asarlar ham mavjudligini alohida ta'kidlab o'tish zarur. Masalan, Muhammad Sharif Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari tarkibida 300 dan ortiq maqol bor, yoki Sulaymonqul Rojiiy o'zining "Zarbulmasal" asarida 400 dan ortiq maqolni she'riy vaznga solganligi ham e'tiborga loyiq hodisadir. O'zbek xalq maqollariga

muayyan bir tartib berib, ulardan maxsus to'plamlar tuzish ishlari esa XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. Masalan, H.Vamberning 1867-yilda Leypsigda nashr etilgan "Chig'atoy tili darsligi" xrestomatiya – lug'atiga o'zbek folklori va adabiyotining ayrim namunalari qatori 112 ta maqol kiritilgan bo'lib, ularning nemis tilidagi tarjimai ham berilgan. "O'zbek xalq maqollari" nomli 2 asar kitoblari nashr etilgan. 2009, 2012, 2013 yillarda T. Mirzayev tomonidan "O'zbek xalq maqollari" to'planib, "Sharq" nashriyatida chop etildi. Bu to'plamlarda maqollar mavzularga ajratilgan holda berilgan. Yaxshilikka oid maqollar 2009-yil nashrida 20 ta, 2012-yil nashrida esa 60 ta keltirilganligini ko'rishimiz mumkin, ammo o'zbek tilida yaxshilikni ifodalovchi maqollarning milliy – madaniy xususiyatlari asosida maxsus tadqiq etilmagan.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlashimiz kerakki, maqollar orqali o'zbek xalqining tarixi qadimiyligini, an'analari, milliy-madaniyati, ta'lim –tarbiyasi naqadar kuchli ekanligini ifodalaydi va madaniyatimizning maqollarda namoyon bo'lishini ko'rsatib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. D.Ubaydullayeva. Z.Yuldasheva POLYSEMY IN THE UZBEK LANGUAGE
2. Mirzayeva, D. (2021). PROVERBS AND SAYINGS AS A PRODUCT OF THE NATION'S COGNITIVE THINKING. In Multidiscipline Proceedings of Digital Fashion Conference (Vol. 1, No. 2).
3. D. Ubaydullayeva. ENGLISH LANGUAGE SYSTEMS AND PROBLEMS IN TEACHING THEM.
4. Abdullaeva N.E., SEMANTIC AND LINGUOCULTURAL FEATURES OF ENGLISH AND UZBEK PROVERBS WITH CONCEPT OF FRIENDSHIP. January 2017.
5. Mieder W. International Proverb Scholarship. New York: Garland Publishing, 1993. P. 27-63.